

MICHAŁ PODGÓRSKI

KRAKÓW

michal.t.podgorski@gmail.com

Autorytaryzm jugosłowiański jako czynnik hamujący eskalację konfliktów etnicznych pomiędzy narodami bałkańskimi w drugiej połowie XX wieku

Subregion Bałkanów od setek lat stanowił źródło destabilizacji regionu Europy Środkowej i potencjalnych eskalacji konfliktów lokalnych na szerszą skalę, z pierwszą wojną światową jako flagowym przykładem. Tak zwany „Kocioł Bałkański” wielokrotnie był zaczątkiem długotrwałych i krwawych wojen, co w dużej mierze spowodowane było przez historyczne zaszczości pomiędzy narodami zamieszkującymi tą część świata. Ważnie etniczne Serbów, Chorwatów, Słoweńców, Bośniaków i Albańczyków niejednokrotnie urastały do rangi regularnych konfliktów zbrojnych, zaś nienawiść pomiędzy narodami bałkańskimi przybierała najbardziej brutalne formy, włączając w to czystki etniczne i masakry ludności cywilnej. Kulminacyjnym punktem w okresie historii najnowszej konfliktów etnicznych na Bałkanach były lata 90. XX wieku, kiedy to dochodziło do regularnych działań wojennych na terytorium rozpadającej się Jugosławii.

Jednak w latach 1945–1980 na obszarze Bałkanów panował względny spokój i nie dochodziło w tym okresie do poważniejszych starć na tle narodowościowym. W tym samym czasie, rządy w państwie jugosłowiańskim sprawował Josip Broz Tito. Jego komunistyczny i zarazem autorytarny reżim, mimo iż w swych metodach daleko odbiegający od demokratycznych zachodnich standardów, powstrzymywał dążenia narodów Jugosławii do wzajemnego zwalczania się i tłumił w zarodku wszelkie możliwe konflikty zbrojne na tle etnicznym.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie poprzez analizę opracowań naukowych, zależności pomiędzy autorytarnymi rządami Josipa Broz Tito w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii a eskalacją konfliktów zbrojnych na tle etnicznym, kulturowym i narodowym na terytorium Bałkanów w drugiej połowie XX wieku. Autor zamierza ocenić rolę i znaczenie reżimu komunistycznego dyktatora w rozprzestrzenianiu się konfliktów pomiędzy narodami wchodzącymi w skład Jugosławii i wykazać, że silny autorytet władzy może być czynnikiem hamującym rozwój sporów na tle narodowym na terenie danego państwa.

Słowa kluczowe

Bałkany, Tito, Jugosławia, konflikty etniczne, autorytaryzm

Wstęp

Półwysep Bałkański, położony w południowej Europie, przez setki lat był areną licznych starć, zarówno pomiędzy wielkimi imperiami jak i mniejszymi państwami narodowymi, a także grupami etnicznymi w ramach wojen domowych. Historia Bałkanów obfitowała w konflikty o strefy wpływów wielkich mocarstw, zaś na terenie regionu wielokrotnie dochodziło do zmian granic. W przeciągu ostatnich dwustu lat, zmieniały się rządy jakim podlegały narody bałkańskie, znajdując się w różnych strefach wpływów i będąc przedmiotem polityki międzynarodowej największych europejskich potęg. W początkach XX wieku do głosu zaczęły dochodzić wielkie ideologie, które zdominowały późniejszą politykę światową – komunizm i nacjonalizm, których najbardziej doniosłą konsekwencją była II wojna światowa i późniejsza zimnowojenna rywalizacja bloku sowieckiego ze światem Zachodu. Ideologie te nie ominęły także państw bałkańskich, doprowadzając do wzrostu nastrojów nacjonalistycznych i komunistycznych. Z ruchów ideologicznych na Bałkanach zdołały wytworzyć się organizacje polityczne, które z różnymi skutkami obejmowały władzę w poszczególnych państwach. Na szczególną uwagę zasługuje Front Ludowy, który pod przywództwem Josipa Broz Tity doprowadził do utworzenia w 1946 roku Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii. Autorytet Tito był na tyle silny, zaś metody sprawowanych przez niego rządów skuteczne, że zdołał on utrzymać władzę aż do śmierci w roku 1980.

Jugosławia obejmowała znaczną część obszaru Bałkanów, zamieszkałych przez narody i grupy etniczne różniące się od siebie w wielu aspektach kulturowych, społecznych i ekonomicznych, a nierzadko historycznie ze sobą skonfliktowane. Serbowie i Chorwaci, choć posługujący się tym samym językiem i będący przedstawicielami tej samej niemalże grupy etnicznej, na przestrzeni wieków poróżnili się głównie z powodu wyznawanej religii. Słoweńcy, poddani silnym wpływom austriackim, czuli swą odrębność od innych narodów południowosłowiańskich, w czym pomagała im na ogół lepsza sytuacja ekonomiczna i rozwój kultury¹. Wyznający islam Albańczycy i Bośniacy czuli większy sentyment do Imperium Osmańskiego i podkreślali swoją odrębność od Słowian. Narody jugosłowiańskie, przez lata angażowane były w rozliczne konflikty polityczne pomiędzy mocarstwami, co tylko pogłębiło podziały i wzajemną niechęć, spotęgowaną w okresie niepokojów drugiej wojny światowej, kiedy to dochodziło pomiędzy nimi do licznych walk i zbrodni na tle etnicznym.

Okres rządów komunistycznych pod przywództwem Tity to prawie czterdzieści lat względnego spokoju i tłumienia wszelkich większych sporów na tle etnicznym. Po upadku komunistycznego reżimu, państwo jugosłowiańskie ulegać zaczęło dynamicznemu rozpadowi, co w rezultacie doprowadziło do krwawych wojen lat 90-tych.

Celem niniejszej pracy jest analiza związku autorytarnych rządów komunistycznego dyktatora w powojennej Jugosławii z wygaszeniem sporów etnicznych

¹ J. Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford California 1955, s. 130.

i narodowych na terenie tego państwa. Autor próbuje wykazać, że centralne rządy silnego dyktatora miały znaczący wpływ na powstrzymywanie eskalacji tego rodzaju konfliktów i utrzymanie pokoju pomiędzy bałkańskimi narodami.

Rys historyczny

Kongres berliński z 1878 roku, kończący wojnę Rosji z chylącym się ku upadkowi Imperium Osmańskim, był istotnym punktem w historii Bałkanów. Wtedy to między innymi powstały niepodległe państwa, takie jak Serbia (która wprawdzie posiadała już szeroką autonomię, i Rumunia, zaś region Bośni i Hercegowiny z rąk tureckich przeszedł pod administrację austriacką. Pokongresowy podział regionu i nowo wytyczone granice nie zadowalały większości państw i narodów bałkańskich, stanowiąc zarzewie dalszych konfliktów².

I wojna światowa zakończyła istnienie wielkich imperiów: cesarsko-królewskich Austro-Węgier oraz Imperium Osmańskiego, które przez dziesięciolecia dominowały na Bałkanach. Po pokoju wersalskim, ustalającym nowy porządek świata po Wielkiej Wojnie, powstało w Europie Wśród powojennych rządów nowo powstałych państw bałkańskich dominowała postawa dyskryminacji mniejszości etnicznych, posądzanych o działalność wywrotową. Powszechne stało się określanie tych grup mianem „obcych”, pomimo zamieszkiwania przez nie danego terytorium od setek lat. Nie sprzyjało to integracji narodów bałkańskich i tylko umacniało wzajemne antagonizmy³. W Serbii zrodziła się idea jugoslawizmu, będąca wyrazem przekonania o dominującej roli Serbów w regionie i mająca na celu doprowadzenie do utworzenia silnego państwa na Bałkanach, z przewodnią rolą narodu serbskiego⁴. Idea utworzenia wspólnego państwa nie była obca także innym narodom południowosłowiańskim. W 1915 roku powstał chorwacko-słoweński Komitet Jugosłowiański, który wraz z chorwacką Radą Narodową walczył o powstanie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców w 1918 roku⁵. Tron królestwa SHS objęła serbska dynastia Karadjordjevićów. W nazwie państwa Serbowie znaleźli się na pierwszym miejscu, co nie pozostawało bez znaczenia, gdyż wywołało falę niezadowolenia i protestów wśród pozostałych narodów⁶.

Pomimo iż liczne przedstawicielstwa polityczne zgadzały się na istnienie wspólnego państwa jugosłowiańskiego, Królestwo SHS od początku istnienia zmagало się z licznymi tarciami i konfliktami na tle narodowym i etnicznym. Wchodzące w jego skład narody bałkańskie domagały się tych samych praw co Serbowie, a także, dbając o własne interesy, doprowadzały do zaogniania się konfliktów pomiędzy sobą. Integrację utrudniało także zróżnicowanie wyznaniowe grup etnicznych wchodzących w skład Królestwa. W spisie ludności z 1921 roku odnotowano

² B. Jelavich, *Historia Bałkanów. Wiek XX*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s. 19.

³ *Ibidem*, s. 150–151.

⁴ *Ibidem*, s. 159.

⁵ *Ibidem*.

⁶ W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, wyd. Trio, Warszawa 2009, s. 42.

strukturę wyznaniową państwa. 48,7% ludności deklaroowało przynależność do Cerkwi prawosławnej – głównie Serbowie, Macedończycy i Czarnogórcy, 37,5% do Kościoła rzymskokatolickiego – Chorwaci i Słowenci, zaś 11,2% spośród tych narodów uważało się za wyznawców islamu⁷.

Poza sporami etnicznymi pojawiały się także te na tle ideologicznym, co było zresztą charakterystyczne dla Europy okresu międzywojennego. Po rewolucji bolszewickiej w 1917 roku, ruchy komunistyczne rosły w siłę także na Bałkanach. Ich specyfika w tym regionie Europy była jednak nieco inna, z uwagi na niski poziom industrializacji i przewagę ludności chłopskiej. Komuniści jugosłowiańscy często rekrutowali się więc z grup intelektualistów i w nieco inny sposób pojmowali marksistowską „walkę klas”, niż ich odpowiednicy w krajach lepiej uprzemysłowionych z dużą ilością ludności robotniczej. Działalność ruchów komunistycznych była często delegalizowana i represjonowana przez rząd jugosłowiański, co pogłębiało tylko niepokoje społeczne⁸.

W latach 20-tych, dochodziło w Królestwie SHS do licznych zamachów politycznych i aktów terroru, przede wszystkim na tle narodowościowym. W 1928 roku, w wyniku zamachu przeprowadzonego przez pochodzącego z Czarnogóry Serba – radykała Punisa Racica zginęło dwóch posłów Chorwackiej Partii Chłopskiej, zaś trzech zostało rannych. Grożące destabilizacją państwa akty terroru zmusiły króla Aleksandra Karadjordjevicia do zniesienia ustroju konstytucyjnego w 1929 roku i ustanowienia dyktatury oraz przemianowania państwa na Królestwo Jugosławii⁹.

Na początku lat 30-tych XX wieku wzmożona działalność terrorystyczna chorwackich ustashów pod przywództwem Ante Pavelića pogłębiała chaos panujący kraju. W 1934 roku w Marsylii, w wyniku zamachu zamordowany został król Aleksander Karadjordjević, zaś jego miejsce na tronie zajął nieletni Piotr II, a faktyczne rządy sprawowane były przez księcia regenta Pawła, co znacznie osłabiło autorytet władzy i umożliwiło wzrost znaczenia ruchów nacjonalistycznych (głównie chorwackich) oraz komunistycznych¹⁰.

Podczas drugiej wojny światowej, niejednolita polityka Królestwa Jugosławii względem państw Osi, doprowadziła do inwazji III Rzeszy i Włoch na Jugosławię w 1941 roku. Wewnętrzne rozwarstwienie społeczeństwa i podziały narodowe coraz mocniej dawały o sobie znać. Wyrazem tego, były skrajnie różne postawy grup etnicznych zamieszkujących Jugosławię wobec niemieckiej agresji. Podczas gdy armia jugosłowiańska walczyła z najeźdźcą, chorwaccy ustasze przygotowywali się do entuzjastycznego powitania Wehrmachtu na swoim terytorium. Pod przewodnictwem Pavelića proklamowali oni Niezależne Państwo Chorwackie, w praktyce będące pod protektoratem III Rzeszy. Za przyzwoleniem okupanta, dokonywali licznych zbrodni etnicznych na Serbach, a także przymusowych przesiedleń ludności serbskiej, chorwackiej i słoweńskiej. Okupantowi niemieckiemu, oraz

⁷ *Ibidem*, s. 54.

⁸ B. Jelavich, *op. cit.*, s. 154

⁹ *Ibidem*, s. 172.

¹⁰ W. Walkiewicz, *op. cit.*, s. 92–93.

Chorwatom przeciwstawiali się zaś partyzanci, popierani między innymi przez komunistów oraz monarchistów serbskich¹¹.

Wiodącą rolę w powstaniu przeciwko niemieckiemu faszyzmowi zaczęły wieść grupy bojowników, skupionych wokół przywództwa komunisty Josipa Broz Tito. Funkcjonowanie na terenie Jugosławii kilkuset tysięcy armii partyzanckiej, walczącej czynnie z nazistowskimi Niemcami, spotkało się z uznaniem Aliantów. Partyzanci mogli liczyć zarówno na wsparcie ZSRR, jak i Wielkiej Brytanii. W 1942 roku w bośniackim mieście Bihac utworzono Antyfaszystowską Radę Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (ANVOJ), zaś Josip Broz Tito otrzymał tytuł marszałka sił zbrojnych i faktyczną kontrolę nad armią¹². Tito wykorzystał swoją pozycję do pozbycia się przeciwników politycznych i gdy w 1945 roku Armia Czerwona wyzwoliła terytorium Jugosławii spod okupacyjnej władzy Niemców, Tito mógł zostać uznany za faktycznego przywódcę nowej, komunistycznej Jugosławii. Jego Front Ludowy doprowadził do proklamowania niedługo po wojnie, w 1946 Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (od 1963 roku – Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii), w której rzeczywistą dyktatorską władzę sprawował Tito¹³.

Jugosławia pod rządami Tito

Po zakończeniu II wojny światowej znakomita większość terytorium Jugosławii była kontrolowana przez partyzantów komunistycznych, pod przywództwem Josipa Broz Tito. Stawiało to ich w znacznie lepszej sytuacji niż komunistów w innych państwach przyszłego bloku sowieckiego. Silny opór partyzantów komunistycznych wobec niemieckich nazistów i włoskich faszystów oraz słabość organizacji niekomunistycznych, ułatwił komunistom zdobycie pełnej władzy w państwie znacznie szybciej niż krajom późniejszego bloku sowieckiego¹⁴. Utrzymujący dominującą pozycję wśród komunistycznych przywódców Tito miał prawo uważać się za niezależnego i narzucać swoją wolę polityczną innym¹⁵. Wkrótce po wojnie okazało się, że jego ugruntowana pozycja może prowadzić do większej samodzielności względem Związku Radzieckiego. Choć nastroje w Jugosławii można było uznać za prosowieckie, w kilka lat po wojnie doszło do ochłodzenia stosunków pomiędzy socjalistycznymi państwami i faktycznego uniezależnienia się Jugosławii od ZSRR, głównie wskutek niechęci władz sowieckich do Tito. Stalinowi nie podobała się coraz bardziej wyraźna samodzielność Jugosławii i prowadzenie własnej polityki międzynarodowej, głównie względem Grecji, Bułgarii oraz Albanii. W 1948 roku doszło do faktycznego zerwania współpracy pomiędzy ZSRR a Jugosławią, zaś komuniści jugosłowiańscy zostali wykluczeni z Kominformu, a w 1949 roku odmówiono jej udziału w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej

¹¹ *Ibidem*, s. 115–122.

¹² B. Jelavich, *op. cit.*, s. 282–284.

¹³ W. Walkiewicz, *op. cit.*, s. 156.

¹⁴ M. Sokulski, M. Previšić, *W opozycji do Moskwy. Jugosłowiańska „droga do socjalizmu” w latach 1945–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 28, s. 396.

¹⁵ B. Jelavich, *op. cit.*, s. 397–398.

(RWPG). Jugosławia nie przystąpiła także do Układu Warszawskiego. W konsekwencji Jugosławia nie stała się częścią bloku sowieckiego, pozostając jednocześnie państwem komunistycznym¹⁶.

Nie będąc ani państwem satelickim ZSRR, ani członkiem kapitalistycznego Zachodu, Jugosławia dążyła do wypracowania własnego rozumienia socjalizmu. Socjaliści jugosłowiańscy podkreślali, że chcą odejść od stalinowsko-leninowskiej wizji socjalizmu, jednocześnie nawiązując do jego marksistowskich korzeni. Sytuacja etniczna na terenie kraju, mnogość narodowości zamieszkujących Jugosławię, pchnęła ich socjalizm w kierunku czegoś, co nazywali „narodowym komunizmem”¹⁷. Przywódcy komunistyczni w Jugosławii określali zatem swój kraj jako „ludowe państwo związkowe o ustroju republikańskim, wspólnota równoprawnych narodów, które na podstawie samostanowienia, z prawem oderwania się włącznie, wyraziły swą wolę współżycia w państwie związkowym”¹⁸. Już od początku zależało im, by nie dopuścić do głosu nacjonalistycznych ruchów żadnej z grup etnicznych i utrzymać jedność wielonarodowego państwa. Tito, rozumiejąc problemy, z jakimi mierzyć się będzie zróżnicowana etnicznie Jugosławia, starał się w sposób racjonalny prowadzić politykę równouprawnienia narodów ją zamieszkujących, kładąc jednocześnie silny nacisk na ideologię socjalizmu, która miała być odpowiedzią na ewentualne dążenia niepodległościowe poszczególnych nacji.

Wprowadzenie komunizmu w Jugosławii umożliwić miała idea tak zwanego braterstwa i jedności, w świetle której obywatele państwa mieli przez przynależność do poszczególnych republik, identyfikować się z całą federacją. Tego rodzaju socjalistyczny patriotyzm miał doprowadzić do utworzenia jednego, socjalistycznego narodu jugosłowiańskiego, złożonego z grup etnicznych zamieszkujących bratnie republiki. W praktyce bratnia jedność oparta była na koncepcji jugoslawizmu, która zrodziła się w Serbii i Chorwacji już w XIX wieku¹⁹. Biorąc pod uwagę stopień zantagonizowania poszczególnych narodów w Jugosławii, utworzenie nowego narodu wydawało się niemożliwe. Tito zdawał się dostrzegać ograniczenia, jakie niósł ze sobą ów projekt i rozumiał go zgoła inaczej. Nie rezygnując z centralistycznej formy rządów socjalistycznej federacji, był przeciwny tworzeniu nowego, sztucznego narodu kosztem likwidacji starych. Stawiał raczej na uznanie i równouprawnienie narodów wewnątrz Jugosławii, ich wzajemną współpracę, opartą na idei socjalizmu²⁰. Tito, mając świadomość istnienia rozległych waśni pomiędzy narodami jugosłowiańskimi, zarządzał nimi w sposób praktyczny. Głosząc idee socjalistyczne i dławiąc w zarodku wszelkie przejawy wzmożonego nacjonalizmu w poszczególnych republikach, dbał jednocześnie by dowartościowywać nacje o mniejszym potencjale ludnościowym, kulturowym, czy gospodarczym, np. Macedończyków, czy Czarnogórców, ale także cechujących się silnym poczuciem

¹⁶ *Ibidem*, s. 339–341.

¹⁷ A. Jagiełło-Szostak, *Komuniści jugosłowiańscy wobec idei tożsamości jugosłowiańskiej – wybrane aspekty*, „Balkanica Posnaniensia” 2013, XX, s. 184.

¹⁸ *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 31. januar 1946, Beograd [Konstytucja Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii], [w:] *Nowe konstytucje państw europejskich*, red. L. Gelberg, Warszawa 1949, s. 145.

¹⁹ A. Jagiełło-Szostak, *op. cit.*, s. 183.

²⁰ *Ibidem*, s. 183–184.

tożsamości narodowej Chorwatów i Słowenów. Starał się w ten sposób złagodzić niezadowolenie mniejszości narodowych z powodu wyraźnie dominującej roli Serbów w Jugosławii. Istotną kwestią wydaje się także odwołanie do wspólnego słowiańskiego pochodzenia narodów jugosłowiańskich, które obok socjalizmu miało być czynnikiem zachęcającym do współpracy i wzajemnego współistnienia²¹.

Mimo iż Tito był zwolennikiem centralizmu państwowego, dopuszczał pewną swobodę decydowania o administracji wewnętrznej w poszczególnych republikach, czego wyrazem było chociażby wprowadzanie języków mniejszości narodowych jako urzędowych na terenie danej republiki. Prowadząc tego rodzaju racjonalną politykę przyznawania praw i swobód republikom wewnątrz Jugosławii, Tito starał się jednocześnie osłabiać tendencje nacjonalistyczne poszczególnych mniejszości narodowych. Tam, gdzie się one pojawiały i przybierały bardziej doniosły wymiar interweniował, używając argumentów o zagrożeniach dla komunizmu, ograniczając działalność konkretnych organizacji czy też pozbawiając stanowisk niepokornych działaczy administracji państwowej²².

Forma rządów w Jugosławii odznaczała się znacznie większą swobodą obywateli niż w innych państwach socjalistycznych. W przeciwieństwie do państw zza żelaznej kurtyny, mieszkańcy Jugosławii mogli nie tylko swobodnie przemieszczać się po terytorium państwa, ale nawet podejmować pracę za granicą. Jugosławia przyjmowała turystów, również z Zachodu, co przynosiło wiele korzyści gospodarczych wielu regionom. W porównaniu z innymi państwami socjalistycznymi, kontrola nad wolnością prasy była znacznie mniejsza, dopuszczano nawet z pewnymi ograniczeniami kolportaż prasy zagranicznej²³.

Sposób sprawowania władzy przez Josipa Broza Tita, przez niektórych historyków nazywany jest titoizmem. M.J. Zacharias za Dubravką Ugrešić opisuje go jako system ideologiczny, którego cechami charakterystycznymi są internacjonalizm, wyrażony w poprzez koncepcję braterstwa i jedności, antystalinizm, będący wyrazem uniezależnienia się Jugosławii od ZSRR, oraz kulturowe odejście od socrealizmu²⁴. Titoizm, ze swoją względną samorządnością klasy robotniczej, i kulturowaniem tożsamości narodowej republik jugosłowiańskich, przy jednoczesnym centralizmie politycznym i zachowaniu dystansu wobec zachodnich demokracji, opisywany był także jako próba znalezienia alternatywnej drogi pomiędzy kapitalizmem a sowieckim komunizmem²⁵.

Prowadząc pragmatyczną politykę wobec narodów zamieszkujących Jugosławię, polegającą między innymi na przyznawaniu swobód słabszym narodom jugosłowiańskim, uznawaniu ich częściowej odrębności, jednocześnie usuwając swoich politycznych przeciwników gdy tylko starali się wybić na niezależność, Tito zyskał przychyłność wielu obywateli Jugosławii. Jego zręczne zarządzanie potencjalnymi

²¹ W. Paluch, *Między polityzacją etnosu a etnicyzacją demosu: refleksje o polityce narodowej na Bałkanach*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. M, 2016, vol. 1, s. 80.

²² B. Jelavich, *op. cit.*, s. 408–410.

²³ *Ibidem*, s. 407.

²⁴ M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004, s. 92–93.

²⁵ B. Repe, *Das Besondere am “Titoismus” – seine Gewaltherrschaft und sein Zerfall*, “Aufrisse”, 1992, 13, 3: “Flammenzeichen Jugoslawien”, s. 27–32.

konfliktami wewnątrzpaństwowymi i wewnątrzpartyjnymi, pozwoliło mu utrzymać się przy władzy, aż do naturalnej śmierci w 1980 roku.

Należy jednak zwrócić uwagę, że Tito nie był w żadnym razie dyktatorem łagodnym. Swoich przeciwników politycznych traktował wyjątkowo surowo. Po wojnie, gdy rząd Jugosławii był wyraźnie skonfliktowany ze Stalinem, zwolenników tego drugiego wtrącano do więzień a nawet zabijano. Dopiero po śmierci marszałka opublikowano dane, według których w latach 1950–1955 co najmniej 15 tysięcy osób padło ofiarą terroru jaki Tito stosował wobec swoich przeciwników. Zwraca się także uwagę, że ofiar mogło być znacznie więcej. Od 40 do 60 tysięcy osób było w tym okresie skierowanych do więzień o bardzo surowym rygorze, przypominających sowieckie łagry²⁶.

Najbardziej drastycznym przykładem jugosłowiańskiego więzienia był obóz koncentracyjny na wyspie Goli otok (pol. Naga Wyspa), o której jeden z ówczesnych liderów Komunistycznej Partii Jugosławii pisał po latach, że była to „najciemniejsza i najbardziej wstydliva strona jugosłowiańskiego komunizmu, gorsza nawet i bardziej przerażająca niż sam komunizm”²⁷. Ze wspomnień byłych więźniów obozu można dowiedzieć się szczegółów dotyczących nieludzkich zasad traktowania więźniów, odmawiania im elementarnych praw, przemocy fizycznej, psychicznej, poniżania i dehumanizowania.

Rola systemu sprawowania władzy w hamowaniu konfliktów etnicznych w Jugosławii

Choć powojenna Jugosławia pozostawała niewątpliwie państwem socjalistycznym, Josip Broz Tito był jej faktycznym dyktatorem, zaś jego rządy uznać możemy za autorytarne. W kontekście niniejszych rozważań należy przytoczyć koncepcje autorytetu oraz autorytaryzmu jako formy sprawowania władzy.

Pojęcie autorytetu, na przestrzeni dziejów, było przedmiotem badań filozofów i socjologów, wśród których wymienić można chociażby Maxa Webera, Talcotta Parsonsa, Emile Durkheima, czy Roberta Mertona²⁸. Ciekawą charakterystykę zaproponował Stanisław Kamiński, który definiuje autorytet jako „zespół cech relatywnych osoby, dzięki którym wpływa ona na przekonania i postawy ludzkie, jednostek grup, służąc im jako motywacja tych przekonań lub postaw”²⁹. Inny polski filozof – Józef Maria Bocheński, rozróżnia autorytet epistemiczny i deontyczny. Z pierwszym z nich mamy do czynienia, gdy osoba odznaczająca się autorytetem, jest odpowiednio kompetentna i posiada wiedzę, bądź umiejętności właściwe dla danej dziedziny. Autorytet epistemiczny uznajemy zatem poprzez wnioskowanie i przyznanie racji. Bocheński nazywa go inaczej „autorytetem rzeczoznawcy”.

²⁶ P. Simić, *Tito. Zagadka stulecia*, (org. Tito, Fenomen stoljeća) – Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 2009, s. 180

²⁷ B. Jezernik, *Naga Wyspa. Gulag Tity*, (śl. Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale), Wydawnictwo Czarne, 2013, s. 9

²⁸ B. Tuziak, *Autorytet jako zjawisko społeczne. Wymiar lokalny*, „Studia socjologiczne” 2010, 2(197), s. 55.

²⁹ S. Majdański, *Autorytet – pojęcie i problemy. Refleksje filozoficzno-pragmatyczne*, „Summarium” 2001–2002, 30–31 (50–51), s. 208.

Drugi z kolei, autorytet deontyczny to ten, za którym podąża się z tego powodu, że ma władzę. W ramach tego pojęcia, filozof wyróżnia autorytet sankcji oraz autorytet solidarności. Przyczyną uznania autorytetu sankcji jest obawa przed karą, z kolei autorytet solidarności odznacza się tożsamymi dążeniami zarówno przedmiotu jak i podmiotu autorytetu. Za autorytetem deontycznym solidarności, ludzie są skłonni podążać, ponieważ wierzą, że doprowadzi ich do wspólnego celu³⁰.

Z pojęciem autorytetu nierozzerwalnie związany jest autorytaryzm, który to termin odnosi się do sposobu sprawowania władzy w państwie. System autorytarny jest zaprzeczeniem systemu demokratycznego, nie będący jednocześnie systemem totalitarnym, z uwagi na brak absolutystycznego zaangażowania rządzących w każdą sferę życia obywateli³¹. Juan J. Linz opisuje autorytaryzm jako: „system polityczny o ograniczonym, zwolnionym z odpowiedzialności przed społeczeństwem pluralizmie politycznym, pozbawiony dopracowanej wiodącej ideologii, ale z wyraźnymi cechami mentalnymi, wolny (z wyjątkiem pewnych okresów swego rozwoju) od ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, i taki, w których przywódca lub niekiedy mała grupa przywódcza dysponuje władzą o słabo określonych, formalnych granicach, które jednakże w istocie łatwo przewidzieć”³².

Juan Linz wyodrębnił siedem typów autorytaryzmu, z których na potrzeby niniejszych rozważań, na szczególną uwagę zasługują: autorytaryzm biurokratyczno-wojskowy oraz autorytaryzm ograniczonego stalinizmu. W pierwszym z nich władza sprawowana jest przez osoby wywodzące się z kręgów aparatu państwowego oraz wojska, dopuszcza się umiarkowany pluralizm polityczny, przy jednoczesnym braku wolnej rywalizacji wyborczej. Drugi typ autorytaryzmu charakteryzuje się monopartyjnym aparatem władzy, hierarchicznym porządkiem państwowym i występowaniem pluralizmu grup interesów oraz grup społeczno-gospodarczych³³.

Warto przytoczyć także definicję systemu autorytarnego A. Antoszewskiego, według którego jest to „Reżim polityczny odwołujący się do ideologii autorytaryzmu i ustanawiający instytucjonalne zabezpieczenia przed podważeniem autorytetu przez rządzących oraz odsunięciem ich od władzy”³⁴. Istotną cechą systemu autorytarnego jest zatem dążenie do utrzymania władzy przez sprawującą ją grupę, bądź jednostkę, co jednak najczęściej nie idzie w parze z dążeniami do całkowitej polityzacji życia społecznego, charakterystycznej dla systemów totalitarnych³⁵.

Powyższe podwaliny teoretyczne pozwalają na opisanie systemu sprawowania rządów w powojennej Jugosławii, pod przywództwem Josipa Broz Tito, jako rządu

³⁰ W.M. Banach, *Zagadnienie autorytetu O. Józefa Marii Bocheńskiego. Analiza problemu*, „Filo-Sofija”, 2013, 2, nr 21, s. 153–154.

³¹ M. Bankowicz, *Autorytaryzm i totalitaryzm – analiza porównawcza*, [w:] *Totalitaryzmy XX wieku. Idee – Instytucje – Interpretacje*, pod red. B. Szlachta, W. Kozub-Ciembroniewicz, H. Kowalska-Stus, M. Kiwior-Filo, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 25.

³² J.J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, wybór i oprac. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995, s. 310.

³³ M. Bankowicz, *op. cit.*, s. 27.

³⁴ A. Antoszewski, *Autorytaryzm*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław 2004, s. 30.

³⁵ P. Potocki, *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Economy and Management”, 2010, 2, s. 73.

autorytarne, wykazujące cechy autorytaryzmu biurokratyczno-wojskowego oraz autorytaryzmu ograniczonego stalinizmu. Wywodzący się z armii partyzanckiej Tito, wraz z grupą oddanych sobie działaczy komunistycznych oraz Komunistycznej Partii Jugosławii, sprawował realną władzę w państwie. W swoich rządach stosował metody odsuwania przeciwników politycznych, zwłaszcza tych, którzy dążyli do niezależności względem centralnego ośrodka władzy. Dopuszczał jednak pewien pluralizm grup interesów, w szczególności mieszkańców poszczególnych republik jugosłowiańskich, dając im pewną swobodę administrowania, pozwalając na używanie własnego języka i podkreślając ich odrębność. Nie stosował przy tym stalinowskich metod terroru, charakterystycznych dla Związku Radzieckiego. Należy uznać, że Josip Broz Tito wykazywał cechy deontycznego autorytetu solidarności w świetle rozważań J.M. Bocheńskiego. Tito jasno definiował cel do którego zmierza. Była nim silna, centralnie zarządzana Jugosławia, oparta na jedności i braterstwie narodów wchodzących w jej skład, przy jednoczesnym zachowaniu przez nich pewnego stopnia odrębności. Wydaje się, że cel ten był na tyle atrakcyjny dla znacznej części społeczeństwa jugosłowiańskiego, że godziło się ono na taką formę rządów, umożliwiając dyktatorowi utrzymanie się u władzy przez kilkadziesiąt lat.

Josip Broz Tito wykazywał cechy wodzowskie. Wygłaszał liczne przemówienia, w których w sposób przystępny przekonywał masy do swoich racji. Wykorzystywał prestiż związany z mundurem marszałka. Tito prowadząc zręczną politykę zarówno zagraniczną jak i wewnętrzną, uważany był w Jugosławii za prawdziwego męża stanu³⁶.

W odpowiedzi na tezę zawartą w tytule niniejszej pracy, forma rządów Tito miała znaczący wpływ na zachowanie względnego pokoju wewnątrz państwa w latach 1945–1980. Wydaje się, że nacisk jaki Tito kładł na równouprawnienie narodów Jugosławii, miał kluczowy wpływ na powstrzymanie eskalacji konfliktów pomiędzy grupami narodowymi. Już przed wojną, silnie skonfliktowane ze sobą grupy etniczne, dopuszczały się zbrodni na swoich znienawidzonych przeciwnikach. Na terenie królestwa SHS dochodziło do licznych przestępstw politycznych o podłożu etnicznym i kulturowym. Dobrym przykładem na poparcie tej tezy jest zestawienie autorytaryzmu Tito z tym, sprawowanym przez króla Aleksandra Karadjordjevicia. Pochodzący z serbskiej rodziny królewskiej dyktator, popierał dążenia Serbów do dominacji w Jugosławii, m.in. ustanawiając tzw. banoviny, czyli jednostki terytorialne, w ten sposób, by na ich terenie, większość ludności stanowili Serbowie. Król Aleksander stał się narzucić jedność narodu jugosłowiańskiego, używając do tego narzędzi charakterystycznych dla dyktatury, przeciwstawiał się tendencjom separatystycznym. Podobnie działał Tito, wykazując się jednak większym pragmatyzmem³⁷. Wzajemna niechęć narodów południowosłowiańskich względem siebie nie znikła i odrodziła się po śmierci Tito, kiedy wewnętrzne spory

³⁶ H. Stys [artykuł recenzyjny], *Todor Kuljić – Tito, sociološko-istorijska studija, Zrenjanin 2005*, ss. 552, „Historia i Politika” 2007, nr 6, s. 142–143.

³⁷ W. Hebda, *Serbska dominacja polityczna w pierwszej federacji narodów południowosłowiańskich (1918–1941) – zarys problematyki*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2014, XLIX, z. 2, s. 193.

w Jugosławii zaczęły na powrót dawać o sobie znać i przybrały krwawy przebieg w latach 90, skutkując wieloletnią wojną pomiędzy Serbami, Chorwatami, Słowencami i Bośniakami. Pozbawieni silnego autorytetu władzy, charyzmatycznego przywódcy Josipa Broz Tito, potrafiącego sprawnie zarządzać waśniami etnicznymi na terenie wielonarodowej Jugosławii, jej mieszkańcy po raz kolejny zwrócili się przeciwko sobie, czego najtragiczniejszym wyrazem była wojna w Bośni i Hercegowinie w latach 1992–1995.

Podsumowanie

Historia Jugosławii pełna jest sporów etnicznych pomiędzy narodami, mającymi w znacznej mierze wspólne, południowosłowiańskie pochodzenie, zbliżoną kulturę i podobne tradycje. W wielu południowosłowiańskich narodach występuje jednak silne poczucie tożsamości, kształtowane przez dziesięciolecia z pomocą obcych mocarstw, administrujących tym obszarem geograficznym. Znaczny wpływ na podziały pomiędzy narodami bałkańskimi ma także religia. Na stosunkowo niewielkim terytorium żyją obok siebie przedstawiciele różnych cywilizacji wyznający islam, katolicyzm i prawosławie. Identyfikacja narodowo-kulturowa mieszkańców Jugosławii była od lat czynnikiem utrudniającym integrację tych, niejednokrotnie podobnych do siebie nacji. Zarówno w okresie dwudziestolecia międzywojennego, podczas drugiej wojny światowej, a później w latach 90-tych XX wieku, tereny Jugosławii obfitowały w liczne konflikty tożsamościowe, przeradzające się często w wojny i cechujące się przemocą i zbrodniami na tle kulturowym, etnicznym, czy religijnym.

Względny spokój i relatywnie niski poziom napięć na tym tle panował w Jugosławii w latach 1945–1980, czyli w okresie, gdy władzę w państwie sprawowali komuniści pod przywództwem Josipa Broz Tito. Choć federacja jugosłowiańska była w tym czasie państwem socjalistycznym, w dobitny sposób podkreślającym przywiązanie do ideologii socjalizmu, próbowano znaleźć alternatywną drogę do osiągnięcia komunistycznej wspólnoty. Josip Broz Tito sprawujący realną władzę autorytarną w Jugosławii, prowadził politykę cechującą się pragmatyzmem. Na arenie międzynarodowej udało mu się przede wszystkim uniezależnić się od przewodzącego państwom socjalistycznym Związku Radzieckiego, wyprowadzając Jugosławię z bloku sowieckiego i zza tak zwanej żelaznej kurtyny, jednocześnie nie kierując sympatii politycznych w stronę zachodniej demokracji liberalnej i kapitalizmu. W polityce wewnętrznej, Tito w sposób wyważony starał się pogodzić interesy poszczególnych grup etnicznych, często ze sobą rozbieżne. Skutecznie hamował napięcia pomiędzy dążącymi do dominacji w kraju Serbami, szukającymi niezależności i dumy narodowej Chorwatami i Słowencami. Wspierał rozwój prowincji, uznając odrębność słabszych narodów, jak Czarnogórcy, Macedończycy Albańczycy i Bośniacy. Reżim Tito, niepozbawiony dyktatorskich praktyk, nie uciekał się jednak do skrajnie totalitarnych metod, znanych chociażby ze Związku Radzieckiego względem całej populacji, co nie zmienia faktu, że przeciwników politycznych traktował ze szczególną brutalnością, skazując ich na ciężkie, nieludzkie warunki w więzieniach i nierzadko doprowadzając do ich śmierci.

Autorytarny system sprawowania rządów możemy zaklasyfikować jako połączenie ograniczonego stalinizmu i systemu biurokratyczno-wojskowego, opisanych przez J.J. Linza, z kolei autorytet władzy Tito, w świetle teorii J.M. Bocheńskiego zaliczyć możemy do deontycznego autorytetu solidarności. Ten zestaw cech władzy, charyzma i realizm Tito, utrzymywał w ryzach tendencje nacjonalistyczne mieszkańców republik federacji. Dzięki tym cechom udawało się przez wiele lat zahamować eskalację konfliktów narodowych, które wybuchły na nowo, gdy owego autorytaryzmu zabrakło. Nie należy jednak zapominać, że utrzymanie względnego spokoju i hamowanie eskalacji konfliktów etnicznych podparte było surowymi, nieraz wręcz sadystycznymi metodami zwalczania wszelkiego oporu ze strony przeciwników politycznych komunistycznego reżimu Jugosławii.

Bibliografia

AKTY PRAWNE

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 31. januar 1946, Beograd [Konstytucja Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii], [w:] *Nowe konstytucje państw europejskich*, red. L. Gelberg, Warszawa 1949.

OPRACOWANIA MONOGRAFICZNE

Jelavich B., *Historia Bałkanów. Wiek XX*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

Tomasevich J., *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford California 1955.

Walkiewicz W., *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, wyd. Trio, Warszawa 2009

Zacharias M.J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004.

P. Simić, Tito. *Zagadka stulecia*, (org. Tito, Fenomen stoljeća) – Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 2009

B. Jezernik, *Naga Wyspa. Gulag Tity*, (śl. Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale), Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013

D. Ugresic, *Kultura kłamstwa* (hr. Kultura Laži, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2006

N. Popov, *Serbski dramati*, (sr. Srpski populizam), wyd. Fundacja Nowej, Warszawa 1994

ARTYKUŁY NAUKOWE

Banach W.M., *Zagadnienie autorytetu O. Józefa Marii Bocheńskiego. Analiza problemu*, „Filo-Sofija” 2013, 2, nr 21.

M. Bankowicz, *Autorytaryzm i totalitaryzm – analiza porównawcza*, [w:] *Totalitaryzm XX wieku. Idee – Instytucje – Interpretacje*, pod red. B. Szlachta, W. Kozub-Ciembroniewicz, H. Kowalska-Stus, M. Kiwior-Filo, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

Hebda W., *Serbska dominacja polityczna w pierwszej federacji narodów południowosłowiańskich (1918–1941) – zarys problematyki*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2014, XLIX, z. 2.

Jagiello-Szostak A., *Komuniści jugosłowiańscy wobec idei tożsamości jugosłowiańskiej – wybrane aspekty*, „Balkanica Posnaniensia”, 2013, XX.

Linza J.J., *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, wybór i oprac. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995.

Majdański S., *Autorytet – pojęcie i problemy. Refleksje filozoficzno-pragmatyczne*, „Summarium” 2001–2002, 30–31 (50–51).

Paluch W., *Między polityką etnosu a etnicznością demosu: refleksje o polityce narodowej na Bałkanach*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. M, 2016, vol. 1.

Potocki P., *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Economy and Management”, 2010, 2.

- Repe Božo, *Das Besondere am "Titoismus" – seine Gewaltherrschaft und sein Zerfall*, "Aufrisse", 1992, 13, 3: "Flammenzeichen Jugoslawien".
- Sokulski M., Previšić M., *W opozycji do Moskwy. Jugosłowiańska „droga do socjalizmu” w latach 1945–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2016, nr 28.
- Stys H. [artykuł recenzyjny], *Todor Kuljić – Tito, socjološko-istorijska studija*, Zrenjanin 2005, ss. 552, „Historia i Polityka” 2007, nr 6.
- Tuziak B., *Autorytet jako zjawisko społeczne. Wymiar lokalny*, „Studia socjologiczne” 2010, 2 (197).

HASŁA SŁOWNIKOWE

Antoszewski A., *Autorytaryzm*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław 2004.

Yugoslavian authoritarianism as an inhibiting factor of an escalation of ethnical conflicts between Balkan nations in 20th century

For centuries, The Balkans was the source of destabilization of the Eastern-European region, and potential escalation of greater conflicts, with the First World War as an example. The so called 'Balkan cauldron' was multiple times a trigger to long-term and bloody wars, what was mainly caused by historical conflicts between nations living in this part of world. The ethnic quarrel between Croatians, Serbs, Bosnians and Albanians, has often risen to a rank of international warfare. The hate between Balkan nations was taking brutal shape, including ethnic cleansing and massacres of civilians. The apogee in the difficult modern history of Balkans, were the 90's where regular wars had taken place in the territory of ex-Yugoslavia.

However, the period of 1945–1980 in Western Balkans, was relatively quiet and there were no major ethnic conflicts there. In the same time, the ruler of Yugoslavia was Josip Broz Tito. His communistic and authoritarian regime, however far from democracy, was stopping Yugoslavian nations from fighting each other and prevented ethnical conflicts from happening.

The aim of this thesis is to analyze, based on the scientific works, the relationship between authoritarian rules of Josip Broz Tito in Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and the escalation of ethnical, cultural, and national conflicts in the area of Western Balkans in the second half of 20th Century. The author is going to study the role and meaning of Tito's regime in the conflicts spreading between the Yugoslavian nations, and determine that strong authority can be the restraining factor of ethnic conflicts development in a state.

Keywords: Balkans, Tito, Yugoslavia, ethnic conflicts, authoritarianism

Югославский авторитаризм как фактор, сдерживающий эскалацию этнических конфликтов между балканскими нациями во второй половине XX века

На протяжении сотен лет Балканский субрегион является источником дестабилизации Центрально-Европейского региона и потенциальной эскалации местных конфликтов в более широких масштабах, чего ярким примером является Первая мировая война. Так

называемый: „Балканский котел” („Kocioł bałkański”)³⁸ неоднократно была началом длительных и кровопролитных войн, во многом из-за исторического прошлого между народами, живущими в этой части мира. Этнические ссоры между сербами, хорватами, словенцами, боснийцами и албанцами часто перерастали в регулярные вооруженные конфликты, а ненависть между балканскими нациями приняла самые жестокие формы, включая этнические чистки и массовые убийства мирных жителей. Кульминационным моментом в истории самых недавних этнических конфликтов на Балканах стали 1990-е годы, когда на территории распадающейся Югославии регулярно велись войны.

Однако в 1945–1980 годах на Западных Балканах было относительно спокойно, и в этот период не происходило никаких крупных столкновений на национальной почве. В то же время югославским государством правил Иосип Броз Тито. Его коммунистический и при этом авторитарный режим, хотя и своими методами, далекими от демократических западных стандартов, сдерживал попытки народов Югославии бороться друг с другом и пресекал в зародыше возможные вооруженные конфликты на этнической почве.

Целью настоящей работы является изучение на основе анализа научных исследований отношений между авторитарными правительствами Иосипа Броз Тито в Социалистической Федеративной Республике Югославии и эскалацией вооруженных конфликтов на этнической, культурной и национальной почве на территории Западных Балкан во второй половине XX века. Автор намерен изучить роль и значение коммунистического диктаторского режима в распространении конфликтов между народами Югославии и показать, что сильный авторитет может быть фактором, сдерживающим развитие национальных споров внутри страны.

Ключевые слова: Балканы, Тито, Югославия, этнические конфликты, авторитаризм

³⁸ как определение геополитической ситуации на Балканском полуострове, особенно в его северо-западной части, начиная с середины XIX-ого века.